

Ett ogudaktigt, förargeligt och straffvärdigt leverne

Berättelsen om ett självmord i Falkenberg 1714

Hämtad från Falkenbergs
rådstugurätts protokoll av

Inger Ljunggren

Ett ogudaktigt, förargeligt och straffvärdigt leverne

Berättelsen om ett självmord i Falkenberg 1714

Upptredande

Gustaf Persson, glasmästare och självspilling (självmördare)
Per Persson, Gustafs bror, bonde i Egnared, Källsjö socken
Nils Persson, Gustafs bror, bonde som ovan och falskmyntare
Jöns Jönsson, Gustafs svåger, bonde i Närgärde
Johanna Olufsdotter, piga från Vinberg, Gustafs tidigare "befriade"

Magistraten i Falkenberg:

Gustaf Dahlborg, borgmästare
Per Andersson, rådmän
Sören Sörensson, rådmän

Präster

Nils Bagge, kyrkoherde i Fagered
Sören (Severin) Bökman, kyrkoherde i Vinberg
Per (Peter) Lönberg, kyrkoherde i Tvååker
Berthold Seijerus, kyrkoherde i Falkenberg

Militärer

Carl Bergencrona, kvartersmästare
Falk, korpral
Petter Flink, korpral
Helsing, ryttare
Jöns Hemberg, ryttare
Seréen, ryttmästare
Store Jöns, ryttmästarens dräng

Borgare i Falkenberg

Oluf Andersson
Carl Gadd, rektor
Oluf Herting
Per Knutsson Hjelm
Sven Marcusson, krögare
Sven Matthisson
Anders Möller
Bengt Olufsson, nattväktare
Oluf Olufsson
Marcus Persson
Sven Torstensson
Börje Nilsson Örtenhåf/Urtenhoff
Börje Örtenhåfs hustru Pernilla
Carl Östberg, tullnär

Övriga

Lars Corylander, landsfiskal
Axel von Faltzburg, baron, generalmajor och landshövding
Sven Olsson (Store Sven) i Fastarp
Joan Persson Vinberg, stadsfiskal
Germund Skepsgård, kronans befallningsman 1700, borgmästare 1705-1709

Någon gång efter klockan två på natten den 18 april 1714 begick Gustaf Persson, tidigare glasmästare i Falkenberg, självmord genom att kasta sig i Åtran. Efter fjorton dagar återfanns hans kropp i ån och magistraten sände bud till Gustafs bröder, Per och Nils Persson, som drog in kroppen på land och täckte över den med vass. Om kroppen fick begravas i vigd jord eller inte måste nämligen först avgöras av rådstugurätten.

Den 20 maj 1714 sammanträdde alltså rätten i Falkenberg i rådstugan vid Gåsatorget i närvaro av magistraten bestående av borgmästaren Gustaf Dahlborg och rådmännen Per Andersson och Sören Sörensson. Allvaret i förhandlingarna understryks av att magistraten hade anmält ärendet till landshövdingen i Halmstad, baronen och generalmajoren Axel von Faltzburg. Denne hade givit landsfiskalen Lars Corylander order om att åta sig delar av rättegången genom att kalla och förhöra de personer som haft med Gustaf Persson att skaffa utanför staden där rådstugurätten inte hade någon auktoritet.

Att försöka – eller att lyckas – ta sitt liv var vid den här tiden en mycket svår förbrytelse, ett högmålsbrott som jämställdes med mord, högförräderi, förgöring med trolldom och tidelag med få mm. Tillspetsat kan man säga att Gustaf Persson själv ställdes inför rätta, och att rätten hade att avgöra om Gustaf skulle dömas till att gå miste om saligheten på den yttersta dagen genom att inte få begravas i vigd jord på kyrkogården.

I rådstugurättens protokoll kommer vi mycket nära verkligheten för 300 år sedan. Vi följer utvecklingen av mannens depression och förvirring dag från dag under de sista två veckorna, och får en inblick i hur samhället såg på hans handlingar. Det framgår tydligt att rätten är mycket kritiskt inställd till prästerskapets fördömande av Gustaf och deras ovilja att ge honom förlåtelse genom nattvarden. Krigsmakten från ryttmästare ner till meniga är också angelägen om att svära sig fri från att ha behandlat honom illa eller ha tvångsrekryterat honom. Intressant är också att följa hur man hanterade problemet med en förvirrad och deprimerad person då borgarna i Falkenberg ålades att bevaka Gustaf och hur skyldigheten lämnades från granne till granne. Sist får vi också en suggestiv bild av den natt då glasmästaren tog sitt liv genom vittnesmålet från den gosse som gick väktarevakt.

Gustaf Persson

När Gustaf Persson föddes vet vi inte och det sägs ingenting om hans ålder i samband med hans död. Det är ändå rimligt att anta att han var född i början av 1680-talet och när han avlägger sin borgared 1702 uppges han vara född i Egnared i Källsjö socken¹⁾ där hans båda bröder var bönder 1714. I en "attestation" (skriftligt vittnesmål) inför rådmannen Per Andersson och med borgarna i Falkenberg Anders Möller och Sven Matthisson som vittnen berättar Gustafs bror Per Persson och hans svåger Jöns Jonsson något om Gustafs barndom. Han hade haft bräck och blivit "uppskuren", vilket kostade hans fader 30 daler, och Gustaf hade därför blivit otjänlig till krigstjänst. Han hade dessutom som barn 12 gånger tvingats att bära "beckhättor", ett "botemedel" mot så kallad ondskorv, en form av eksem i huvudbotten förvärrat av löss och allmän smutsighet. Beckhättan var ett slags mössa som beströks på insidan med beck och trycktes fast på huvudet. Efter någon tid rycktes den hastigt loss och det måste ha varit otroligt smärtsamt då håret tillsammans med den tjocka eksemkorpan rycktes upp. Brodern säger att Gustaf av behandlingarna blev något klenmodig eller "vormevoen"²⁾ – besynnerlig – helst när han fick något att dricka.

Gustaf Perssons bror hävdar att trots att Gustaf varit edsvuren borgare i Falkenberg hade han blivit fasttagen av dåvarande kronans befallningsman Skepsgård³⁾ år 1700 och uttagen till artillerikusk. Som man förstår av hans tidigare sjukdomshistoria hade Gustaf visat sig oduglig till kronans tjänst och fått avskedspass daterat på Revals slott den 9 juli 1701. Gustafs bror hade emellertid fel då han hävdade att Gustaf redan var borgare i Falkenberg då han tvångsrekryterades 1700. Det är nämligen inte förrän den 12 februari 1702 som Gustaf avlägger sin borgerskapsed "att han sig trogen och redeligt förhålla skall och uthärda sina 6 år i staden efter lag". I samband med rättegången efter hans död visar det sig dock att

magistraten säger sig inte kunna finna uppgiften om när han avlagt eden – omkring år 1700 gissar man.

Åren 1702-1708 finns Gustaf upptagen i Falkenbergs mantalslängder som glasmästare och ogift person. Han finns också med 1707 i längden över specifikation av stadens skatter som skattskyldig för 2 daler, 12 mark och 20 öre. Som en jämförelse var rådmannen och handelsmannen Sören Sörensson uppförd för 19 daler, 23 mark och 8 öre.

Den 30 november 1708 antecknas i rådstugurättens protokoll att Gustaf Persson Glasmästare som "e som oftast låter sina skatter oklarerade bliva" förelades att till påföljande rådstuga - som var redan den 4 december - betala skatterna och om han inte gjorde detta skulle han bortskjutas från sitt borgerskap och ingen i staden skulle sedan få hysa eller härbärgera honom.

Om det verkligen var skatterna eller något annat som drev Gustaf från Falkenberg vet man förstås inte men redan i mantalslängden 1708 anmärks att han var "avveken från staden för år och dag sedan". Gustaf hade då begivit sig till sina bröder i Egnared och blev sedan struken ur skattlängderna i Falkenberg. Han hade därefter ett antal år "vagerat" - vandrat omkring - på landsbygden och utövat sitt yrke som glasmästare. Trots allt hade han tydligen inte helt hållit sig borta från Falkenberg eftersom kyrkoherden Seijerus i sina altarlängder fann att Gustaf tagit nattvarden i Falkenberg i slutet av 1709 och när han 1711 ställdes inför rätta för att inte ha brukat sin salighets medel och dessutom brutit sitt äktenskapslöfte till pigan Johanna Olufsdotter i Vinberg så var det inför magistraten i Falkenberg han fick svara.

Inför rätta 1711

Inför rådstugurätten den 12 oktober 1711 klagar kyrkoherden i Falkenberg Berthold Seijerus över att Gustaf "icke på en långlig tid här i stadsförsamlingen förövat sin salighets medel" och kyrkoherden Sören Bökman i Vinberg över att Gustaf "uti dess församling skall hava befriat ett kvinnfolk men inte kommit till någon fullbordan". På förfrågan varför han inte begått nattvarden svarade Gustaf att det hängde ihop med att han inte kommit till slut med bemälda kvinnfolk, Johanna Olufsdotter. Han kan inte förneka att han "befriat sig" med henne men eftersom "han ännu inte fått något synnerligt behag till henne är fullkomligheten därav kommen till att stanna".

Eftersom Gustaf inte var någon bofast man utan for omkring på landsbygden och idkade sitt hantverk måste han ställa säkerhet för sig att han inte skulle bege sig från Falkenberg förrän han inställt sig hos kyrkoherde Bökman i Vinberg. Där skulle han svara på de frågor som kyrkoherden å ämbetets vägnar ansåg det befogat att ställa när det gällde att Gustaf påstod sig inte ha begått nattvarden på grund av sitt brutna äktenskapslöfte. Rådmannen Sören Sörensson och borgaren Marcus Persson åtog sig att ställa säkerhet för honom.

I Övre Fagered

Säkert var Gustaf Glasmästare redan tidigt en mycket labil person. Att han dessutom, i likhet med oerhört många andra vid den här tiden, mer eller mindre dagligen drack brännvin förbättrade säkert inte situationen. Trots allt var det uppenbarligen händelserna i Övre Fagered i månadsskiftet mars/april 1714 som utlöste den svåra depression och det förvirringstillstånd som fick Gustaf att ta sitt liv den 18 april. Kyrkoherden i Fagered, Nils Bagge (gemenligen kallad Baggen), som tydligen hade ett horn i sidan till Gustaf och hans bröder vittnade inför rådstugurätten.

Kyrkoherde Nils Bagges vittnesmål

Femte dag påsk 1714 gick han, Nils Bagge, till Övre Fagered, som låg en halv fjärdingsväg⁴⁾ från prästgården. Kvartermästaren Carl Bergencrona hade bett kyrkoherden vara närvarande när Bergencrona tog emot furage (foder) hopsamlat till hans hästar, som var inkvarterade i bygden. När de båda kommit in i stugan i Övre Fagered och satt där och

pratade avsides vid ett litet bord så kom Gustaf Glasmästare in. Han var drucken, hade hatten på huvudet och satte handen i sidan när han spatserade av och an på golvet och beställde in brännvin. Han fick in två glas och när han nästan hade "utsupet" det andra glaset gick han bort till Nils Bagge och beskyllde denne för att ha hatat och förföljt honom och hans bröder. Kyrkoherden svarade att så är det naturligtvis inte, han hade bara angivit Gustafs bror (troligen Nils) för att han myntade penningar och det hade brodern också pliktat för som arrestant på Nya Elfsborg. Dessutom hade han visserligen också angivit Gustafs andre bror Per Persson för att han låtit sin son gömma sig efter det att han blivit enrollerad till knekt men något hat hyste han inte mot bröderna.

Nu utbryter en dispyt där Gustaf, som vid det här laget säkert är avsevärt berusad, upprepar "Jo, du har hatat mig och mina bröder" varefter Nils Bagge kvitterar med att han har minsann hört från magistraten i Falkenberg 1713 att Gustaf inte betalat sina stadsskatter på tre år och alltså inte har rätt att gå omkring på landet och utöva sitt yrke. Gustaf svarar att han "skiter i de kältringar där borta och ger dem fanen", varvid Nils Bagge ser sig föranlåten att påpeka att Gustaf talar om magistratspersoner som konungen givit sin lag i händer. Efter en stund kommer så Gustaf tillbaka och begär att få stoppa sin pipa med tobaken som låg på en tallrik vid Bagges och Bergencronas bord. Nils Bagge svarar att tobaken inte är hans utan kvartersmästarens varvid Gustaf svär till och ändå tar av tobaken. Kvartersmästaren blir då "litet misslynt, kastar sig in i bänken och grunnar". Slugt frågar då Nils Bagge om inte Bergencrona har konungens värvningspatent och därför borde ta fast en sådan karl. Kvartersmästaren befäller då sin dräng, Stora Jöns, att ta fram värjan, sätter den i taket (!) och arresterar Gustaf. Stora Jöns utses sedan att bevaka honom till dess det kom några ryttare som kunde ta över.

Gustaf, som lagt sig på en bänk, hade troligen inte riktigt uppfattat vad som hänt och efter en stund steg han upp och beställde mer brännvin. Då han blev nekad brännvin drack han i stället öl. Småningom kom en korpral Petter Flink och två ryttare och tog med sig Gustaf till gården Vräk i Ullared.

Efter vittnesmålet utsätts Nils Bagge för ett regelrätt förhör:

Fråga: Hade Gustaf inte berättat att han hade befrielsepass (frisedel) att han inte var duglig till krigstjänst?

Svar: Jo, han hade sagt sig ha brev och pass men kyrkoherden hade inte sett dem.

Fråga: Hade Gustaf aldrig under den tiden han varit i kyrkoherdens församling begärt att få betjäna sig av herrans heliga nattvard?

Svar: Nej, och det hade han dessutom inte kunnat få eftersom han inte tillhörde församlingen.

Fråga: Hade kyrkoherden aldrig förmanat honom att förfoga sig till Falkenberg för att bruka sin salighets medel?

Svar: Jo, men Gustaf hade inte svarat ett ord.

Fråga: Blev Gustaf upprörd eller bedrövad då han blev fasttagen och bortförd av ryttare?

Svar: Nej, han drack och dundrade som tidigare.

Fråga: Kan kyrkoherden försäkra att han inte haft någon avund (fiendskap) till Gustaf eftersom denne sagt att Baggen givit honom förbannelse och ville ha välsignelse för att lösa det bannet?

Svar: Han har inte haft någon avund till Gustaf och vad beträffar förbannelsen så "har han aldrig förbannat eller välsignat honom mer än dess församling".

Kvartersmästaren Bergencrona

Kvartersmästaren bekräftar att det gick till precis så som Nils Bagge sagt då Gustaf greps i Övre Fagered. Han säger också att han dagen före sett Gustaf komma i kyrkan och yvas (göra sig märkvärdig) varför han frågat kyrkoherden vad det var för en karl. Denne berättade då att Gustaf avvikit från Falkenberg. Eftersom kvartersmästaren hade värvningspatent tänkte han redan då att om han finge tillfälle så skulle han gripa honom. När Gustaf så kom in i Övre Fagered sade Nils Bagge till Bergencrona "Den är det!" och när han blev arresterad

visade han sig inte alls bekymrad utan sade att han hade avskedspass som skulle befria honom. Inte heller kunde han förstå annat än att Gustaf var vid sitt fulla förstånd när han skildes från honom. På fredagen reste Bergencrona så därifrån och hävdade att han aldrig sagt ett ont ord till Gustaf eller tillfogat honom någon skada. Landsfiskalen frågade Gustafs bror Per om Gustaf på något sätt blev illa hanterad av kvartermästaren och om gripandet kunde betecknas som "våldsam värvning" men Per svarade "Nej, det har han aldrig hört".

I Tvååker

Fredagen den 3 april kom några ryttare till Fastarp i Tvååker⁵⁾. De förde med sig Gustaf Persson och höll vakt över honom eftersom han skulle tvingas bli ryttare då han var en lösdrivare. Vakthållningen fortsatte till lördagen i veckan därpå när Gustafs bror Per kom dit till ryttmästare Seréen och visade upp passet som Gustaf fått i Reval som oduglig till Kungl. Maj:ts tjänst. Under den här tiden, då Gustaf bland annat råkade i slagsmål med en ryttare och blev stucken i sidan med en värja, blev han mer och mer ångestfylld och förvirrad och försökte på morgonen den 13 april ta sitt liv med en yxa.

Ryttaren Hellsing

Ryttaren Hellsing framkallades och förmanades att bekänna sanningen om vad som hänt mellan honom och Gustaf Glasmästare. Hellsing berättade då att tre dagar efter det att Gustaf blev fasttagen och satt i arrest så kom han enligt order till Fastarp för att hålla vakt över Gustaf. Morgonen därpå följdes de åt till krögaregården⁶⁾ där intill. Hellsing lät Gustaf ta sig brännvin för ett öre silvermynt och Gustaf slog peppar i brännvinet för att, som han sade, få aptit till maten. Under tiden han drack sade han sig vara så ängslig och påstod också att han hade en så elak släkt som inte bryr sig om honom och inte kunde han få något bud till dem och därför tar han hellre värvningspenningar. Hellsing tog då upp två Caroliner⁷⁾ och gav honom varpå de "handslogos". Därefter gick de båda till ryttmästaren Seréen och berättade vad de kommit överens om. Ryttmästaren sade sig dock inte kunna göra något åt saken innan han fått se Gustafs avskedspass och sade åt honom att gå tillbaka till vakten, vilket han gjorde och sedan reste Hellsing sin väg och visste inte vad som hände därefter. På frågan om Gustaf hade visat någon "huvudyra" svarade Hellsing "Nej, utan sade sig vara ängslig i kroppen för det han fick ingen mat i sig".

Gustafs bror Per sade att han frågat Gustaf varför han tog värvningspenningar när han visste att han inte dög till krigstjänst. Gustaf svarade att "han visste det intet utav" d v s att han tog några penningar.

Sven Olsson i Fastarp, kallad Store Sven

Efter avlagd ed med "hand å bok" berättar Sven att Gustafs bror Per Persson kom till Fastarp för att visa upp avskedspasset för ryttmästare Seréen. Denne gick då själv till Fastarp och gav order om att om Gustaf återlämnade de två Carolinerna han fått i värvningspenningar så skulle han slippa krigstjänst.

Per Persson och Jöns Hemberg, en av de ryttare som vaktade Gustaf, blev ovänner eftersom Per sagt sig vara lika god karl som Jöns. På morgonen då de söp tillsammans för ett öre silvermynt brännvin, så sade Hemberg till Per Persson: "Jag hade haft fog att slå dig i går afton". Då Per började svara honom något hårt så gav Hemberg honom några örfilar. Då tog Gustaf Jöns Hemberg "i bröstet och slog honom i bänken". Men, säger Store Sven, där var så mycket folk, över 10-12 man av ryttare och annat folk som gick över golvet, att han inte vidare kunde se vad som passerade. Sedermera fick han höra att Gustaf skulle vara stucken i sidan och Gustaf såväl som andra sade att det var Hemberg som stuckit honom.

Ryttmästare Seréen skickade dit en korpral Falk som skulle se efter hur det var med Gustafs skada. Korpralen och Sven Olsson besiktigade skadan tillsammans och Sven betygar att han inte kunde förstå annat än att det bara var litet ristat i vänster sida men han vet inte säkert eftersom blodet satt levrat i hålet och därefter lade de på plåster.

På söndagskvällen skjutsade Sven resande personer till Varberg och kom inte tillbaka förrän på måndagskvällen. Han fann då Gustaf liggande på bänken. Sven blev otålig över att han fortfarande var kvar i huset eftersom ryttmästaren givit honom fri redan innan Sven reste. På natten gick Gustaf ut men kom strax tillbaka in i mörkret och pigan förmanade honom att lägga sig men Gustaf sade att han hellre ville sitta. När Sven vaknade stod Gustaf på knä på golvet med händerna ihop och när Sven frågade honom varför han stod så vaggade han fram och tillbaka och sade "O Herre Gud hjälpe mig". Sven tog då Gustaf i armen och sade åt honom att ligga ner på dynan, vilket han också gjorde. Sven somnade om men vaknade i dagningen då solen gick upp och då hade Gustaf gått ut. Sven såg honom stå vid dörren till gårdsboden. När Sven utfodrade sina kreatur kom tjänstepigan och ropade på honom och bad honom komma "annars hugger Gustaf ihjäl sig". När Sven kom in i boden satt Gustaf på en bänk och hade tagit fram en yxa och högg sig i huvudet ovanför pannan, "hugg i hugg, det fortaste han kunde" och blodet rann. Sven fick yxan ifrån honom och kastade ut den i förstugan men då tog Gustaf en annan yxa under bänken, vände hammaren till och slog sig i huvudet tills Sven med stor svårighet fick den ur nävarna på honom. Den tredje yxan fick Sven ifrån Gustaf innan han hann skada sig ännu mer. Då tog Gustaf en brynsten och ville slagit sig i huvudet men den lyckades pigan ta från honom och till slut slog Gustaf huvudet ner i en "Wästiölsnagle i en wäst som stod uppe"⁸⁾. När folket i gården förebrådde honom för vad han gjort svarade han inte mycket men sade att "han får väl mer". Sven fick plåster till förband av ryttmästare Sereen, som också lät en ryttare bevaka Gustaf natten mellan tisdag och onsdag.

Landsfiskalen Corylander frågade Sven om han med gott samvete kunde betyga att Gustaf inte klagat över "varjehanda hårt hanterande" av kvartermästaren Bergencrona eller någon annan och Sven svarade att han inte hört honom säga något sådant.

Ryttaren Jöns Hemberg

Jöns Hemberg medger att han gav Gustafs bror Per Persson en örfil med aviga handen eftersom Per var stor i munnen. Då Gustaf såg det sprang han upp och tog Hemberg i halsen och kastade honom i bänken. Hemberg blev "irrad" över detta och drog ut värjan och gav Gustaf ett stick över ryggen men vet inte om värjuddan räckt fram till sidan. Hemberg säger att han inte stack Gustaf i sidan "vetandes och viljandes" och säger också att ryttmästaren bad honom framföra till Gustaf att när han ger tillbaka de 2 Caroliner han fått som värvningspenningar så kan han slippa. Jöns Hemberg berättade det för Gustaf på kvällen och då Gustaf sade att han inte hade några penningar så svarade Hemberg honom "Har du inga penningar så låter väl herr ryttmästaren dig gå ändå".

Kyrkoherde Lönberg

Kyrkoherden Lönberg berättar inför rådstugurätten att då han återkom till Tvååker efter en resa till Varberg så fick han reda på att Gustaf Glasmästare varit i prästgården och frågat efter honom och fallit på knä och bett att de skulle "beda för hans fattiga själ". Han hade då redan skadat sig i huvudet. Pastorskan hade givit honom mat och något att dricka men han hade på grund av ångest inte kunnat förtära mycket. Därefter gick Gustaf tillbaka till Fastarp.

När kyrkoherden kom hem och fick höra att han varit i så svårt tillstånd gick han ner till Fastarp till honom. När han kom dit så låg Gustaf men steg upp. Kyrkoherden varnade honom för hans ynkliga tillstånd, nämligen att "satan hade fått så stor makt över honom att han vill själv löpa i hans garn medmera som han fann skäligt att säga för hans omvändelse". Kyrkoherden hävdar att Gustaf då visade sig mycket ångerfull och förskräckt men att han yrade och sade "Vad är det för ormar som ligger där" och också sade att de slagit ihjäl hans bror. Kyrkoherden befallde värden i huset och några ryttare som var där att ta med Gustaf till prästgården om morgonen. Tillsammans med kyrkoherde Bökman, som då var i Tvååker, försökte Lönberg att vända Gustaf "ifrån sin uti fallna villo" och bad honom betänka sin salighet och när de arbetat med honom så visade han stort tecken till omvändelse. Då tog kyrkoherde Lönberg fram bibeln och läste för Gustaf det artonde kapitlet hos profeten Ezekiel

och förklarade det och betygade vilken särdeles nåd Gud bevisar en syndare som omvänder sig. Gustaf visade då stor ånger och omvändelse och tog emot trösten av Guds heliga ord och tackade Gud för den tröst kyrkoherden givit honom. Han åt och drack sedan frimodigt av den mat och dryck som erbjöds honom.

De båda prästerna talade sedan om hur de skulle hantera Gustaf. Det prästerliga ämbetet föreskrev ju att de skulle vårda sig om en själ som kommit i "sina synders villo". Detta gällde verkligen Gustaf eftersom kyrkoherden Bökman berättade att Gustaf inte på många år begått herrans heliga nattvard. Man beslutade att Gustaf skulle föras in till Falkenberg till den församling "där hans synd kom ifrån". Han skulle tas in till staden under bevakning och den person som ansvarade för honom skulle följa honom till nästa person och den som släppte Gustaf ur händer eller ögnasyn skulle svara både för Gud och människor. Dessutom lovade kyrkoherden Bökman att resa till kyrkoherde Seijerus i Falkenberg och "beställa om Gustafs själs välfärd".

I Falkenberg

Gustaf förs nu under bevakning från by till by från Tvååker in till Falkenberg. I prästgården väntar de båda kyrkoherdarna Seijerus och Bökman på honom tillsammans med rektor Carl Gadd. Då Seijerus frågar Gustaf varför han verkar så dålig svarar han att det vet han inte men han är så ängslig och han begär att bli spisad med den heliga måltiden. Kyrkoherden svarar att det inte skall förvägras honom men eftersom han på fyra år inte tagit nattvarden så var han struken ur altarlängderna.

Gustaf hade ett kläde med plåsterduk kring huvudet och Seijerus frågar vad han gjort. Gustaf svarar att han stött sig mot en dörrstolpe men när kyrkoherden lyfter på plåsterduken ser han ett hål ifrån huvudet och ner till pannan. Hur svår Gustafs skada var framgår senare då de båda borgarna Oluf Andersson och Oluf Herting vittnar inför rätten. De försäkrade båda att "pannebenet var allt krossat och klöst mitt itu med en vass yxa" och Börje Örtenhåf⁹⁾, som brukade läka och förbinda sår, skall ha sagt till dem att endast "hinnan över huvudhjärnan var hel".

Då kyrkoherden förebrår Gustaf hans synd beklagar han sin villfarelse och begångna synd på sig själv och begär återigen att få nattvarden men eftersom han visar sig svårmodig och dessutom hade skadat sig själv och i sitt tal visar enfald syns det kyrkoherdarna Seijerus och Bökman "rådligt att genom Guds nåd söka bringa honom i bättre förstånd och kunskap om den heliga måltiden innan han kunde bli värdig att åtnjuta den"!

Kyrkoherden befäller att Gustaf Glasmästare skall tas i förvar och hållas i stillhet så att han och rektorn kunde gå till honom och framhålla hans fel och förmana honom att trösta på sin Gud och betänka sin salighet.

Rådmannen Per Andersson, som fick ansvar för att Gustaf skulle bevakas, sade åt honom att inte visa sig så svårmodig men Gustaf var förvirrad och ängslig och ropade att "nu kommer Bagge och kvartersmästaren och tar mig". Gustaf sade också att skulle han dö så är Nils Bagge skuld till det. Per Andersson svarade honom kärvt att "Det är ingen som kräver någon död av er men I har varit så länge ifrån herrans nattvard, kunde I endast komma därtill så blir allt väl med er".

Per Andersson utfärdar sedan skriftliga order om att Gustaf Glasmästare skall bevakas och att uppdraget (skåttet) skall gå från granne till granne i staden. Borgarna som varit inbegripna i bevakningen får avlägga ed med hand på bok och avge sina berättelser.

Borgarnas vittnesmål

Joen Persson berättar som den förste att i mörkningen torsdagen den 15 april hade han och Gustaf gått till Sven Marcusson (krögare i staden) och suttit där till klockan 1 på natten. Han säger att Gustaf först varit klar men att han senare "begynte att lydas och bliga, sägandes Ja,

nu är Baggen här, bad att jag kunde få nåd av honom, sägandes att hans bror lär vara ihjälstucken i Tvååker och att han, Gustaf, var stucken i sidan av en ryttare och också att han huggit sig själv i huvudet”.

Torsten Svensson hade dagen därpå haft vakten över Gustaf och även då tagit med honom till Sven Marcusson och Gustaf hade sagt att Baggen var där. När man frågade vad han ville honom svarade han att han ville ha herrans nattvard. Sedan gick han ut i förstugan och stod och bugade framför dörren till kammaren och sade ”Min käre kyrkoherde förlåt mig” och han sade också att om de ville låta bli att sticka ut ögonen på honom så ville han hellre slita 60 par spö – men det blev kanske något strängt. Gustaf hade då också sagt att han huggit sig själv i huvudet.

Oluf Andersson, näste man i bevakningskedjan, betygar att när han först tog över Gustaf så hade Torsten Svensson släppt honom hos Sven Marcusson. Rektor Gadd kom in till honom och frågade hur han mådde. Gustaf svarade att när Nils Bagge skulle givit honom välsignelse så hade han i stället givit honom förbannelse och det bannet ville han ha upplöst. Rektorn förmanade Gustaf att inte ”hava sådant galet tal och tankar” varuppå Gustaf ropade ”rätt nu så kommer Cornetten, där står han nere vid ån” och hade Oluf inte fått fast Gustaf hade han sprungit ner till ån. Landsfiskalen frågar Oluf om Gustaf sade sig vara stucken i sidan och Oluf svarade ja. Oluf hade frågat Gustaf om det var mer än en man som stuckit honom varpå Gustaf svarade ”Ja, en kan fuller rå med en sådan sjåt (enfaldig, tafatt människa) som jag”.

Oluf Herting, som tog över vakten efter Oluf Andersson, betygar att han bevakade Gustaf Glasmästare lördagen den 17 april och Gustaf sade att skadan han hade i huvudet hade han själv varit vållande till. Dessutom vittnar Oluf Herting att trots att han stod vid Gustafs sida i kyrkan vid bönen på lördagen så hörde han inte att kyrkoherden skulle sagt till Gustaf att komma in till honom i prästgården – något som kyrkoherde Seijerus försäkrar att han gjort. Oluf säger också att den som skulle överta vakten efter honom var hans närmaste granne, Börje Örtenhåf, och klockan 6 efter middagen lämnade Oluf de skriftliga ordena till Börje Örtenhåfs hustru Pernilla, som var närvarande i rådstugan.

Hon berättar att hennes man gått bort på fredagen (till Smedjeholmen) och att hon gick till rådmann Per Andersson, som sade åt henne att gå till sin närmaste granne, Per Knutsson, och överlämna vakten till honom men Per Knutsson visade sig vara förhindrad eftersom hans dräng var ”i skjuts”. Rådsmannen uppmanade henne då att fråga grannen därnäst, Sven Torstensson. Börje Örtenhåfs hustru framförde de muntliga ordena till Per Knutsson och denne framförde i sin tur budet till Sven Torstensson. Rådsmannen Per Andersson bekräftar att det gick till så men menar också att om Börje Örtenhåf visste att han skulle ha vakten över Gustaf skulle han inte rest bort och hustrun skulle heller inte lämnat vakten så ”handlöst” innan hon var säker på att Gustaf blev bevakad.

Sven Torstensson blev efterskickad och tillfrågad om han fick bud från Per Knutsson att han skulle överta vakten över Gustaf Glasmästare. Sven svarade ja men han hade frågat efter de skriftliga ordena och när budet från Per Knutsson inte hade dessa så lät han det vara. Han sade att han inte ville bli oroad eftersom han var sinnad att begå nattvarden på söndagen (!). Rätten framhåller att Sven Torstensson borde ha meddelat magistraten så att annan anstalt kunnat göras. Börje Örtenhåfs hustru hävdar att Per Knutsson inte ville ta emot de skriftliga ordena därför behöll hon dem. Per Knutsson var sjuk och kunde inte komma till rådstugan.

Johanna Olofsdotters vittnesmål

Johanna Olofsdotter som Gustaf varit förlovad med men brutit förlovningen utan skäl (se sid 3) är nu närvarande i rådstugan. Hon bekräftar att på torsdagen innan han dog hade Gustaf skickat bud efter henne. Hon kom till Falkenberg på fredagen och fann Gustaf hos Sven Marcusson. Gustaf tog henne i hand och frågade henne om hon kunde förlåta honom och

hon svarade att det ville hon av hela sitt hjärta. Han tackade henne och frågade om hon ville hålla sitt gamla löfte och hon svarade att om han blir frisk så gör hon det. Då gick Gustaf bort och gömde sig invid en vägg och sade "se hur Baggen kommer". Hon lockade med sig honom in och drog av honom rocken för att hon skulle kunna se skadan han hade i vänster sida. Han hade på sig två, mycket blodiga, skjortor. Johanna frågade vem som hade stuckit honom varvid han svarade "om jag säger dig det så känner du honom intet". När Gustaf skulle lägga sig för att sova så sade han "de kunde väl låtit mig leva med dig" men ville inte ge närmare besked om vad han menade med det utan sade bara "ja Gud nåde mig för dig, du ligger mig hårt uppå hjärtat". Sedan gick Gustaf, som nu tydligen var mycket förvirrad, ut på gatan och in i tullnären Östbergs hus där han fick tag på en arbetsvagn som han lastade med vedbråte och vad han fann och drog ut den på gatan. Då tullnärens dräng kom efter och drog in vagnen igen påstod Gustaf att han hade befallning att göra så. Johanna visar upp Gustafs ena skjorta för rätten och där finns ett hål efter värjesticket så stort att ett finger kunde trädas igenom. Johanna beklagar att hon inte kunde hjälpa Gustaf medan han for omkring och yrade utan tvivel därför att han skadat sig i huvudet.

Johanna säger också att 1711 eller 1712 var hon tillsammans med Gustaf hos kyrkoherden Bökman och där blev beslutat att hon skulle lämna allt åtal om brutet äktenskapslöfte mot att Gustaf skulle ge henne 20 daler silvermynt i förlikning, Hon hade dock aldrig fått penningarna.

Kyrkoherde Seijerus

Rätten säger till kyrkoherden att trots att Gustaf visade en "fullkomlig desperation" så hade han ändå haft den goda avsikten att begära att få nattvarden och man frågar om Gustaf vägrades enbart därför att han var struken ur altarlängderna. Nej, svarar Seijerus, eftersom han sade sig vara ängslig och hade skadat sig själv i huvudet var det inte rådligt att bifalla hans begäran! Ytterligare frågar man kyrkoherden om Gustaf möjligen var förbjuden att begå nattvarden innan han förlikt sig med sin fästmo Johanna Olofsdotter men kyrkoherden svarar att så var det inte.

I protokollen utläser man rättens missnöje med att kyrkoherde Seijerus inte alls ansträngt sig att hjälpa Gustaf under tiden han vistades i Falkenberg. Rätten frågar om han sökt arbeta med Gustaf Glasmästare "till hans salighet" och Seijerus svarar nej men säger att rektor Gadd besökte Gustaf.

Väktaren

Natten mellan lördagen och söndagen gick Bengt Olufsson, en gosse på femtonde året, väktarevakt i staden. Bengt berättar att på lördagskvällen klockan 10 då han började ropa 10 på torget (Gåstorget) så stod Gustaf invid rådstuguväggen och då Bengt hälsade på honom hälsade han tillbaka. Bengt gick så sin "cour" gatan åt staden och när han kom gatan tillbaka så mötte han Gustaf mitt för prästgården och Gustaf gick uppåt staden. När Bengt kom till norra bommen "varest vägen inlöper åt staden ifrån landsvägen" och klockan var slagen 2 stod Gustaf vid bommen och lade armarna och huvudet ner på bommen. När Bengt då hälsade på honom svarade han inte och Bengt såg honom inte därefter.

Rätten frågar Bengt varför han inte meddelade någon i staden att Gustaf gick ensam ute på natten eftersom han väl visste hur Gustafs tillstånd var och att han inte bort gå ensam utan en vakt av borgerskapet. Bengt svarar att han inte visste att Gustaf skulle bevakas eftersom hans fader bor långt söder ner i staden där vakthållningen inte gäller.

Rådstugurättens dom

Efter att rådstugurätten tagit "denna högmålssak uti ett noga övervägande" fäller rätten en hård dom över självspillingen Gustaf Persson nämligen att han "uti sina synder dött, och tvärt emot Kongl. Majt:s kyrkolag 11 Cap: 2§ avhållit sig ifrån herrans nattvard allt sedan 1709, då han sist på året det här i staden begånget, under vilken tid och intills kort innan han avled är betygat, han varit av sitt sunda förnuft, och icke heller

herrans högvärdiga nattvard i Fagereds pastorat, efter hr kyrkoherde Baggens betygan, det bekommit, eller uppå herr Baggens förmaning, som han föregiver, sig här i staden inställt, utan således illa levat och för världen fört ett ogudaktigt förargeligt och straffvärdigt leverne; så prövar i dy rådstugurätten skäligt, att i anledning av lag Högm. L:L 4 Cap¹⁰) Gustaf Perssons döda kropp bör av bödelen till skogs föras och nedergravas i galgebacken eller annorstädes”.

Det framgår av domen att det snarare är Gustaf Glasmästares syndiga leverne än hans självmord som gör att han inte får begravas i vigd jord på kyrkogården utan döms till att grävas ner på galgebacken som andra grova brottslingar. Rätten framhåller att den svåra synden är att han inte brukat sin salighets medel, d v s gått till nattvarden, på flera år. Hade så varit fallet är det inte omöjligt att rådstugurättens dom blivit en annan.

Rätten går sedan också hårt åt de personer som varit i kontakt med den döde och som borde ha kunnat hjälpa honom i hans förvirring och ångest.

Kyrkoherden Bagge borde ha känt till att Gustaf Persson hade avskedspass och inte var duglig till krigstjänst eftersom Gustaf vistats många år i Fagered i hans pastorat. Därför borde han inte ha angivit Gustaf som lösdrevare för kvartersmästare Bergencrona och ”deruppå verkeligen befordrat hans fasttagande”. Då Gustaf blev arresterad i Övre Fagered hade han frimodigt sagt att han hade pass som skulle försvara honom från arrest och att passet fanns hos hans bröder i Egnared. Alltså borde kyrkoherden och kvartersmästaren inte hastat så med hans arrestering och bortförande innan man undersökt hur det var med passet och hans borgerskap i Falkenberg. Ty, säger rätten, trots att han inte hållit sitt borgerskap som han borde så hade han likväl inte sagt upp det. Hade man gjort detta hade olyckan kanske varit avvärd. Landsfiskalen Corylander som ansvarade för dessa personer remitterade såväl Nils Bagge som kvartersmästaren Bergencrona och ryttaren Jöns Hemberg till annat forum för att dömas.

Börje Örtenhåfs hustru och borgarna Per Knutsson Hielm och Sven Torstensson som felat i vakthållningen över Gustaf Glasmästare natten mellan den 17 och 18 april, då Gustaf fått tillfälle att fullborda sitt onda uppsåt, borde efter stämning av stadsfiskalen Joen Persson Winberg anklagas och undergå lämpligt straff.

Kyrkoherden Berthold Seijerus borde ha vårdat sig mer om Gustaf Perssons själs välfärd än han gjort. Från torsdagen då Gustaf kom in i kyrkoherdens hus och begärde herrans högvärdiga nattvard till följande lördagsnatt då Gustaf avled hade han inte låtit kalla honom till sig och ”sökt bringa honom till en värdig gäst vid Kristi bord och heliga måltid”. Dessutom hade han farit med osanning då han påstod att han på lördagsmorgonen efter bönen sagt åt Gustaf att följa honom in i prästgården. Därför fann rådstugurätten det skäligt att hänskjuta till konsistoriet (domkapitlet) att avgöra om kyrkoherden borde ställas till ansvar för sitt agerande.

Rektorn Carl Gadd hade däremot visat sig berömlig och hade under Gustaf Perssons svärmod inte bara besökt honom utan också kallat honom till sig och tröstat honom med Guds ord och på så sätt försökt föra honom in på salighetens väg.

Hovrättens utslag

Rådstugurättens resolution avkunnades den 24 maj varefter ärendet skyndsamt måste ha remitterats till Göta Hovrätt i Jönköping¹¹). Hovrättens utslag i ärendet kom redan den 3 juni och lyder:

Kongl. Rätten prövar skäligt Rådstugurättens dom således förändra att Gustaf Perssons döda kropp må av ärligt folk upptagas, och avsides i kyrkogården utan ceremonier nedergravas. Börandes vad kyrkoherden Bagge, kvartersmästaren Bergencrona och ryttaren Hemberg angår vid behörigt forum om deras förehavande rannsakas och dömas, jämväl de

borgare som efter rannsaking befunnos hava försummat eller försett sig uti vakthållningen med laga plikt beläggas.

Jönköping den 3 juni år 1714

På den Kongl. Hovrättens vägnar

N. Lilliecreutz

I rådstugurättens dom överlämnades Gustaf Perssons kropp till bödeln att grävas ner på galgbacken eller annorstädes medan hovrätten nu poängterar att kroppen får grävas upp av "ärliga män", till skillnad från bödeln, och begravas på kyrkogården om än utan ceremonier.

Vad hände sedan?

Den 1 mars 1715 dömdes Börje Örtenhåf, som var en utfattig man och alltså inte kunde erlægga någon penningbot, till 8 dagars fängelse "androm till varning, att icke visa sig ohörsamma uti det man å ämbetets vägnar dem befallandes varder". Börje Örtenhåfs hustru, Pernilla, slapp plikt. Sven Torstensson och Oluf Herting tilldelades en allvarlig förmaning medan Per Hielm, som var en sjuklig stackare och dessutom inte "fullkomligt vid sitt goda förstånd" befriades helt från ansvar.'

Den 29 maj 1714 skrev kyrkoherden Berthold Seijerus ett brev till borgmästaren Gustaf Dahlborg och begärde att denne skulle ändra det som förts in i domen om honom att han skulle ha varit vårdslös om Gustaf Perssons välfärd och alldeles övergivit honom och därför borde anmälas för domkapitlet. Berthold Seijerus hävdar att han om torsdagen hade Gustaf Glasmästare hos sig till långt efter middagen. Fredagen predikade han och hade inte tid att besöka Gustaf men skickade rektorn till honom. Kyrkoherden hävdar i sitt brev att han en tid haft problem med förre borgmästaren Skepsgård och att nu bli anmäld för domkapitlet och tvingas göra onödiga och kostsamma resor skulle falla honom alltför svårt. Seijerus påstår också att det var kyrkoherden i Tvååker, Per Lönberg, som hade klandrat honom inför rådstugurätten och att prostén, som fått reda på detta, var illa tillfreds med det.

I hovrättens dom nämns inte kyrkoherden Seijerus. Brevet till borgmästaren skrevs bara sex dagar innan domen undertecknades och kan knappast ha påverkat utfallet. Om kyrkoherden trots allt anmäls för domkapitlet borde ärendet ha behandlats i domkapitlets protokoll från den 7 juli 1714 men har inte påträffats där.

Det skulle föra för långt att försöka följa eventuella processer mot övriga anklagade men rättegången och hovrättens dom visar ändå tydligt hur allvarligt samhället såg på självmord och därmed på själens salighet.

Epilog

I Falkenbergs kyrkobok 1689-1758¹²⁾ finns en rubrik på latin: Morte violenta abrepti – borttryckta genom våldsamt död. Här finner man notiser om tre brottslingar som dött på galgbacken¹³⁾. En person som i Fagered begått tidelag med en häst halshöggs och brändes 1713, ett kvinnfolk från Gällared som fött två oäkta barn och mördat det tredje halshöggs och brändes även hon 1717 medan en bonde från Gunnarp som dräpt sin gårdsbonde "slapp undan" med bara halshuggning 1715.

Enligt tidens sätt att se hörde också Gustaf Persson hemma bland dessa förbrytare och det finns en notis om hans död:

Anno 1714 18 Aprilis Vitriarius Gustavus Petri in amnem se praecipitavit, post quatuor decim dies ad ripam inventus est, et jussu Regii Judici Aulici in caemiterio urbis huius mense Junii ossa eius sepeliebantur. (År 1714 den 18 april kastade sig glasmästaren Gustaf Persson i ån. Han påträffades vid stranden efter fjorton dagar och hans ben blev enligt hovrättens beslut begravda på kyrkogården i juni månad).

Av de fyra brottslingar som enligt dödboken fick en våldsam död var Gustaf Persson Glasmästare den ende som till sist fick vila i vigd jord och inte dömdes till evig förtappelse.

Noter

Generell anmärkning:

Citat ur protokoll och andra handlingar är i vissa fall något tillrättalagda för en modern läsare framför allt vad gäller stavning.

- 1) Källsjö sockens födelsebok börjar först 1688.
- 2) Vorming, oredig människa se Rietz, Svenskt dialektlexikon.
Beträffande formen "vormevoeren" jfr också illavuren.
- 3) Germund Skepsgård borgmästare i Falkenberg 1705, avsatt 1709. Om Skepsgård se bl a Bengt-Erik Olsson, Falkenbergs gästgiveri, hotell & krogar.
- 4) En fjärdingsväg var en fjärdedels gammal svensk mil (som var 4500 alnar) eller i dagens mått 2672 meter.
- 5) Skrivaren, som troligen inte var lokalt förankrad, skriver konsekvent Twågered för Tvååker säkert på grund av det speciella halländska uttalet av orten.
- 6) Beträffande Fastarps gästgivaregård se Thorsten Rehn, Gamla halländska gästgiverier, sid 106-109.
- 7) 1 Carolin motsvarade 2 mark i präglade silvermynt.
- 8) Ordet "Wästiölsnagle" har gäckat såväl författaren som vänliga experter på SAOB, Dialekt- och Ortnamnarkivet i Lund samt SOFI i Uppsala. Kanske någon läsare har lösningen?
- 9) Börje Nilsson Örtenhåf/Uhrtenhoff (bl a i mantalslängden för Falkenberg 1708).
- 10) Landslagens Högmålsbalk.
- 11) Att ärendet remitterades till Hovrätten omnämns inte i rådstugurättens protokoll.
- 12) Falkenbergs kyrkoarkiv C:1 1689-1758.
- 13) En karta från 1777 visar att "Stadens avrättningsplats" låg ungefär mitt emellan nuvarande Tångaskolan och Varbergsvägen (uppgift från Falkenbergs Museum).

Källor

Falkenbergs stadsarkiv, Rådhusrättens och magistratens arkiv:

Domböcker 1708-1712 A I a:4

Domböcker 1714-1721 A I a:5

Inneliggande handlingar 1714 F I:3

Räkenskaper 1705-1745 H I a: 2

Falkenbergs kyrkoarkiv, Kyrkoböcker:

Födelse- och dopböcker 1689-1758 C:1

(innehåller även död- och begravningsböcker samt lysnings- och vigselböcker)

Göteborgs domkapitels arkiv Ala:4

(med benägen hjälp av Landsarkivet i Göteborg)

Mantalslängder för Falkenbergs stad 1674, 1688-1765

(CD Hallandsrötter)